

MİZANCI MURAD VE *TURFANDA MI, TURFA MI?* ROMANINDA EĞİTİM**Mehmet ÖZDEMİR*****Zekeriyya KANTAŞ******Özet**

Tanzimat Fermanı'yla birlikte her sahada hız kazanan yenileşme hareketleri, 1860 sonrasında ilk özel gazetenin çıkarılmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Dönemin sanatçıları, siyasi fikirlerini geniş halk kitleleriyle paylaşmada ve toplumun sosyokültürel algılarını değiştirmede edebiyatın gücünden olabildiğince faydalanma yolunu tutmuşlardır. 1860 sonrasında tercüme romanlarla başlayarak tanıştığımız roman türü de bu sosyal dönüşümde etkin olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda değerlendirilen *Turfanda mı, Turfa mı?* isimli romanda, Jön Türk hareketinin lider isimlerinden olan ve 1886'da çıkardığı Mizan gazetesinden ötürü Mizancı Murad olarak şöhret kazanan Mehmet Murad Bey, siyasetten ekonomiye, bürokrasiden eğitime kadar çok farklı sahalarda fikirlerini okuyucusuyla paylaşmıştır. "Millî roman" yazma düşüncesiyle eserini ortaya koyan Mizancı Murad, memleketi geri kalmışlıktan kurtaracak yegâne çareyi "maarif" olarak göstermiştir.

Çalışmada, öncelikle Tanzimat sonrası eğitim sistemimiz ve dönem sanatçılarının eğitimle ilgili görüşleri özetlenmiş, sonra ise ülkemizin eğitime dair problemlerine büyük ölçüde bugün bile geçerli çözüm teklifleri sunan Mizancı Murad'ın "*Turfanda mı, Turfa mı?*" isimli romanı içerik analizi yöntemiyle taranarak eğitim değerleri belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tanzimat edebiyatı, Tanzimat romanı, Türk eğitim tarihi, Mizancı Murad, "*Turfanda mı Turfa mı?*"

MİZANCI MURAD AND EDUCATION IN THE NOVEL *TURFANDA MI, TURFA MI?***Abstract**

Innovation movements accelerating in every area with the Imperial Edict of Reorganization Tanzimat acquired a different dimension with the appearance of the first private newspaper after 1860. Artists of the era have made the best of the strength of literature in changing socio-cultural perceptions of the society and, in sharing their political views with wide masses of population. Novels, as a genre introduced with translated novels after 1860 has been effectively used in this social transformation. In the novel *Turfanda mı, Turfa mı?* evaluated in this context, Mehmet Murad Bey, who was one of the leading names of the Young Turks movement and who became well-known as Mizancı Murad with the newspaper Mizan that he published in 1886, shared his views in vast range of domains from politics to economy, from bureaucracy to education. Presenting his novel with the thought of writing a "National novel", Mizancı Murad has pointed out the "system of education" as the only remedy to save the country from backwardness.

---

* Yrd. Doç. Dr.; Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Bölümü, mehmetoz@sakarya.edu.tr.

** Doktora Öğr.; Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi ABD, zkantas@gmail.com.

In this study, primarily our education system after Tanzimat Reform Era and also comments of the artists living in this era have been summarized, later educational values have been determined via content analysis method by scanning the novel of “Is It Modern or Bigoted?” of Mizancı Murad who is offering solution proposals to our country’s problems concerning education that are valid even today.

Keywords: Literature of the Tanzimat era, Tanzimat era novel, Turkish educational history, Mizancı Murad, “Is It Modern or Bigoted?”

1. Giriş

Türk edebiyatı tarihi üzerine yapılan araştırmalarda bu uzun süreç çoğunlukla üç ana döneme ayrılmıştır. Türk edebiyatının bu üç ana devresi; İslamiyet’ten Önceki Türk Edebiyatı, İslami Dönem Türk Edebiyatı ve Avrupai Türk Edebiyatı olarak isimlendirilmiştir. Ancak, üçüncü ve son devre için Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatı, Yenileşme (Teceddüt) Devri Türk Edebiyatı, Tanzimat’tan Sonraki Türk Edebiyatı gibi birbirine yakın isimlendirmelerin tercih edilmesi de dikkat çekmektedir (Timurtaş, 1990: 3).

Türk edebiyatını üç ana devreye ayıran iki önemli kırılma noktasında, yeni medeniyet tercihlerinin bulunduğu görülür. Birincisinde İslamiyet’in millet olarak kabul edilmesiyle İslam medeniyetinin, ikincisinde ise siyasi ve ekonomik şartların uzun yıllar zorlamasıyla ister istemez kucağına düşülen Batı medeniyetinin tercih edilmesi durumu söz konusudur. Her iki devre de dönüşüm dinamikleri açısından benzerlikler göstermektedir. Öncelikle yeni medeniyet devlet adamlarınca kabul görmüş; halk, yeni medeniyetin kültür öğeleriyle tanışmış; özentiyle günlük hayatta birtakım değişiklikler görülmeye başlanmış; aydınlar yeni medeniyeti öven ve tanıtan didaktik eserler kaleme almış; böylelikle yeni medeniyetin geniş halk kitlelerince benimsenmesi kolaylaşmıştır.

Tercümân-ı Ahvâl isimli ilk özel gazetenin çıkarıldığı 1860’tan Sultan II. Abdülhamid’in başa geçtiği 1876’ya kadarki süreyi kapsayan Tanzimat’ın birinci döneminde verdikleri eserlerle ön plana çıkan sanatçılar, edebiyatın toplumu eğitmedeki rolünü göz ardı etmemişlerdir. Gazete yazılarında, romanlarda ve tiyatro eserlerinde toplumda eksik gördükleri konuları ele almaktan çekinmeyen Tanzimat sanatçıları, toplum için sanat anlayışıyla verdikleri eserlerinde eğlendirirken öğreten bir edebiyat anlayışını benimsemişlerdir.

Mizancı Murad’ın *Turfanda mı, Turfa mı?* isimli romanı da sanatçının sosyal ve siyasi meselelere yaklaşımını özetleyen bir eser olarak edebiyat tarihçilerinin dikkatini çekmiştir. Mizancı Murad, romanın başkişisi “Mansur”un söylem ve davranışlarıyla - tüm Tanzimatçılarda olduğu gibi - çökmekte olan devletin kurtuluş reçetelerini ve ilerleme için izlenmesi gereken metotları dile getirmiştir.

Çalışmamızın amacı, Mizancı Murad'ın eğitimle ilgili düşüncelerinin belirlenmesidir. Bu amaçla yazarın *Turfanda mı, Turfa mı?* isimli eserinin içerik analizi (Büyüköztürk, 2012: 240-1) yapılmıştır. Eserde, yazarı temsil ettiği varsayılan “Mansur” karakteri üzerinden Mizancı Murad'ın eğitim anlayışı irdelenmiştir.

Çalışmanın sistematığı açısından genelden özele prensibi ile öncelikle Tanzimat dönemi sanatçılarının eğitimle ilgili düşünceleri, edebiyat-egitim ilişkisi konusundaki yaklaşımları ortaya konmuş; ardından Mizancı Murad tanıtılmış; eğitimle ilgili düşünceleri tespit edilmeye çalışılmış; son olarak da çalışmanın merkezinde bulunan *Turfanda mı, Turfa mı?* romanındaki eğitim değerleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırmada özellikle eğitim bilimleri, edebiyat tarihi ve Osmanlı tarihi gibi farklı disiplinlerden faydalanılırken, diğer yandan edebiyat ve eğitim gibi ihmal edilen bir alana katkı sağlanması amaçlanmıştır.

2. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Eğitim

Türkiye'de Batılılaşmanın, özel manasıyla ve özellikle de resmî literatürde Tanzimat'la başladığı kabul edilir. Bu başlangıç, GülhâneHatt-ı Hümayunu olarak bilinen 3 Kasım 1839 tarihli fermada, devletin de takınmış olduğu resmî tavır ve kullandığı ifade dikkate alındığı takdirde doğrudur (Okay, 2005: 11). Tanzimat'ın ilk devresinde maarif meseleleri daima ikinci safta kalmış; eskinin karşısında zayıf ve mütereddit durumlu kalan yenilik, asıl hızını verecek ve kendisine hayat yollarını açacak olan umumi tahsil ve terbiye işlerini gündelik kaygılar uğrunda ihmal etmiştir (Tanpınar, 1988: 146). 1845 yılında Sultan Abdülmecid tarafından başlatılan maarif reformu ve 1857'de Maarif Nezareti'nin kurulması ile özellikle “Sıbyan” mektepleri ve “Rüştiye”ler konusunda nispi bir ilerleme sağlanmıştır (Şanal, 2011: 378-9).

Saffet Paşa'nın maarif nazırlığı sırasında Nisan 1869'da çıkan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile bütün eğitim sisteminin bir düzene konması amaçlanıyordu. Nizamname, genel öğretimi üç dereceye ayırıyordu. İlk derece, sıbyan mektepleri ve rüştiyelerden oluşuyor ve toplam sekiz yıllık bir öğretim dönemini kapsıyordu. İkinci derecede idadi ve sultaniler yer alıyordu. Sultanilerin ilk örneği bugünkü Galatasaray'dı ve bu okullar ancak 1880'lerden sonra vilayet merkezlerine yayılabilmisti. Üçüncü derece, Mekâtib-i Âliye denen yüksekokullardı. Bu okulların başında Dârümuallimîn, Dârümuallimât, Dârülfünûn ve çeşitli askeri teknik okullar yer alıyordu (Ortaylı, 2009: 214).

Tanzimatçılara göre birleştirici, laik, liberal ve modern bir eğitim sistemi; İmparatorluğun toprak ve siyasi bütünlüğünün muhafazası ve aynı zamanda da “Batılılaşma” için en önemli bir vasıta olacaktı. 1839 - 1876 döneminde yapılmak istenen eğitim reformu,

nitelik ve nicelik yönünden son derece yetersiz bir seviyede kalmıştı. Laik olması istenen mektep, laik olmayan medreseden ayrıldı ve devletin eline verildi. Devlet ise laik devlet değildi. Bu dönemde medrese kendi kabuğuna çekilmiş, mektep ise taklitçilikten öteye gidememişti. Dolayısıyla yeni ve gerçek bir eğitim sistemi vücuda getirilemedi. Yani mektep - medrese sentezine gidilemedi. Bu dönemde medrese dejenere; mektep, şuursuz ve hedefsizdi (Kodaman, 1999: XII-XIII).

Çalışmanın öznesi durumundaki Mizancı Murad, Tanzimat'ın ilk döneminin bocalamaları ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti gibi muhaliflerin etkin olduğu bir dönemde İstanbul'a ayak basmıştır. 1873'te henüz on dokuz yaşında Türkçe bilmeyen bir genç olarak İstanbul'a geldiği ve II. Meşrutiyet sonrası dört yıllık bir sürgün dönüğü 1917'de vefat ettiği düşünüldüğünde, neredeyse bütün sanat ve siyaset hayatının Sultan II. Abdülhamid döneminde geçtiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Onun bu süreçte ayrıca İttihat ve Terakki içinde ayrı bir görüşü temsil ettiği de dikkatlerden kaçmamalıdır (Özdemir, 2013: 439). Bu bakımdan Mizancı Murad'ın fikirlerini değerlendirmede II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti'nin mihver alınması yerinde olacaktır. Araştırma, Mizancı Murad'ın özellikle eğitimle ilgili fikirlerini belirlemeye yönelik olduğundan 1876 - 1908 dönemindeki eğitim faaliyetlerini kısaca özetlemek yararlı olacaktır.

II. Abdülhamid dönemi, siyasi olayların yanı sıra eğitim tarihimiz açısından ilgi çekici ve önemli gelişmelerin görüldüğü bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Söz konusu dönemde özellikle rüştiye ve idadilerin tüm ülke sathında yaygınlaştırılmasına özen gösterilmiştir (Şanal, 2011: 400-1). Onun eğitim adına en büyük ideali, saltanata bağlı nitelikli kamu yöneticileri ile itaatkâr, disiplinli ve başarılı ordu mensupları yetiştirilmesini sağlamak olmuştur (Arpacı, 2005: 29). Eğitimin amaçları, ders kitapları ve programlarda bu anlayışın geliştirilmesine önem verilmiştir. Tanzimat döneminin eğitim felsefesini biçimlendiren “Osmanlıcılık” anlayışı, yerini “İslamcılık” düşüncesine terk etmiş; II. Abdülhamid döneminin eğitim felsefesi de bu düşüncenin etrafında şekillenmiştir. Tanzimat yıllarında eğitim çalışmalarının büyük çoğunluğunun İstanbul ile sınırlı olduğu düşünülecek olursa, II. Abdülhamid döneminde eğitim hizmetlerinin taşraya da ulaştırılmasında önemli mesafelerin kaydedildiği gözlemlenmiştir (Şanal, 2011: 400-1).

3. Tanzimat Sanatçılarının Eğitimle İlgili Düşünceleri

Siyasi, askerî ve ekonomik zorlamaların etkisiyle yaklaşık yüz elli yıllık arayışın neticesi olarak bir bakıma reform ve ıslahat gibi görünse de Osmanlı'nın Batı karşısındaki mağlubiyetinin resmî evrakı sayılabilecek Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Düşülen bu vaziyet, devlet adamları kadar aydınları da kurtuluş çareleri aramaya sevk etmiştir. Bu arayışlar

neticesi, dört anlayış -Batıcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük (Turancılık) ve İslamcılık (Ümmetçilik)- ön plana çıkmıştır. Edebî kişilikleri kadar devlet adamlığı yönleri ile de dikkat çeken Tanzimat Dönemi sanatçıları, bu dört ana anlayış içinden kendilerince doğru buldukları görüşlerin yanında yer almışlar; zaman içinde tutarsızlıkları olsa da siyasetten sosyal hayata, oradan ekonomiye kadar her sahadaki fikirlerini bu ana anlayışlar çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Tanzimat dönemi sanatçılarının eğitimle ilgili düşünceleri de bu noktada değer taşımaktadır.

Dönem sanatçılarının, özellikle makale, roman, hikâye, tiyatro, tenkit gibi türlerde verdikleri eserler, türlerinin ilk eserleri olmaları yönüyle teknik yönden eksik de olsa, sahiplerinin kanaatlerini yansıtmaları yönüyle dikkat çekicidir. 19. asrın ikinci yarısında kaleme alınan edebî eserlerde aşk, yanlış Batılılaşma, kadın - aile, görücü usulü ile evlilik, esaret, vatan sevgisi gibi konular yanında hürriyet, eşitlik, adalet, kanun, meşrutiyet gibi konular da işlenmiştir.

Tanzimat edebiyatında yeniliklerin öncüsü olarak kabul edilen Şinasi'nin gazeteye yüklediği fonksiyonu Namık Kemal tiyatroya, Ahmet Mithat Efendi'nin ise roman ve hikâyeye uygulamaya çalıştığı söylenebilir (Koç, 2009: 387).

Tanzimat edebiyatının 1860 - 1876 yıllarını kapsayan birinci döneminin etkili isimlerinden Namık Kemal, *İntibah* romanının mukaddimesinde “Hindliler, İbranîler, Yunânîler, Romalılar, Araplar, Acemler, Avrupalılar dâimahakîmâne nasihatleri şahiyyat kabîlinden birtakım hikâyeler içinde setrede gelmişlerdir.” (Yetiş, 1996: 106) diyerek söz konusu milletleri, içeriği ne olursa olsun, insana hikmetli nasihatler veren edebî eserler yazmaları yönüyle över. Yine Namık Kemal; edebiyata, tiyatroya, Romantizme dair görüşlerini uzun uzadıya anlattığı Mukaddime-i Celâl’de geçen, “Başka bir yerde demiştim, tiyatro eğlencedir, fakat eğlencelerin en fâidelisidir.”, “...tiyatrolar eğlencelik mâhiyetinden ayrılmakla beraber memâlik-i mütemeddinenin (medeni ülkeler) inkılâbât (değişmeler) ve terakkiyâtına (gelişmeler) neşriyâtın (basın) cümlesinden ziyade hizmetler eylemiştir.”, “Böyle ma’şûkasından (sevgilisinden) ders okur gibi, insanın birtakım ezvâk-ı ruhâniyye (mânevi zevkler) içinde müstefid-i mârifet (ilimden yararlanma) olmasına hizmet eden bu vasıta, muhterî’ât-ı fikriyyenin (buluşların) en parlaklarından addolunmaya şâyeste (lâyık) değil midir?” (Yetiş, 1996: 354) gibi sözleriyle de tiyatronun eğitimde ne derece önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir.

Namık Kemal, *İbret Gazetesi*’nde yazdığı “Maârif” başlıklı yazılarında da eğitimle ilgili görüşlerini dile getirir. “Avrupa medeniyeti seviyesine varmamız ve istikbâlimizi garanti etmemiz için birinci derecede ıslahına muhtaç olduğumuz bir mesele maârif usulü ve tedristir.”

diyen Namık Kemal, bizde eğitimin geri ve noksan olduğunu, devlet daireleri içinde de en karışık ve düzensiz bakanlıklardan birinin Maârif Nezâreti (Eğitim Bakanlığı) olduğunu belirtir. Namık Kemal, Avrupa ve Amerika’da eğitim seviyesinin son derece yüksek olduğunu belirterek o ülkelerde halkın yüzde doksanın okuma - yazma bildiğini, üstelik bu okuma yazma bilmenin yabancı dil, coğrafya, geometri, tarih, aritmetik, cebir, kimya bilme anlamına geldiğini kaydeder. Namık Kemal’in Batı’da kadınların eğitimiyle ilgili sözleri de dikkat çeker. “Buralarda kadınlar da erkekler gibi tahsil ve terbiye görürler ve içlerinden milletin birinci sınıf kâtip, şâir ve âlimleri çıkar. Bazı yerlerde muallimlerin yarısından fazlası kadındır.”(Biçer, 2011: 71).

Tanzimat’ın güçlü kalemlerinden Ziya Paşa ise özellikle Amasya, Konya ve Adana’da vali olarak görev yaptığı dönemlerde yaptırdığı okullar ve eğitime verdiği önemle halkın sevgisini kazanmıştır (Göçgün, 1987: 3-11).

Nâbizâde Nâzım, 1886 yılında Erkân-ı Harbiye yüzbaşısı (kurmay yüzbaşı) olarak mezun olduğu okulda sırası ile “yüksek cebir”, “istikâmât-ı hafîyye” ve “topoğrafya” hocalıkları yapmıştır. Nâbizâde Nâzım’ın nazarında şiir, okuyucuya zevk vermeli, onun için bir ibret levhası olmalı, fayda sağlamalı ve hakikatleri dile getirmelidir. Böyle şiirlere Nâbizâde Nâzım “şi’r-i sahîh” demektedir. “Şi’r-i sahîh” ferdin zevkenden ziyade umumun aydınlanmasına hizmet etmelidir (Birinci, 1987: 4-8) diyen Nâbizâde Nâzım’ın da edebiyata toplumu eğitme gibi bir fonksiyon yüklediği rahatlıkla söylenebilir.

Romanlarında satır aralarına ve dipnotlara sığdırdığı adeta ansiklopedi maddesi niteliğindeki bilgilerle okuyucusunun kültür seviyesini arttırmaya çalışan Hâce-i Evvel Ahmet Mithat Efendi ile Mekteb-i Sultanî ve Mektebi Mülkiye’deki hocalıklarıyla Servet-i Fünûn neslini de yetiştiren Üstâd-ı A’zâm Recâizâde Mahmud Ekrem de Tanzimat’ın edebiyatçı hocaları arasında sayılabilir.

Bütün bu örneklerden hareketle, Tanzimat sanatçılarının sanatı ve edebiyatı eğitimin en önemli aracı olarak gördükleri kanaatine rahatlıkla varılabilir.

4. Mizancı Murad ve Eğitim Konusundaki Görüşleri

Eserindeki Mansur karakteriyle benzerliği konusunda fikir vermesi açısından Mizancı Murad’ın kısa hayat hikâyesinin bilinmesi yararlı olacaktır.

Mizancı Murad, 1854 yılında Dağıstan’ın Dargu Cumhuriyeti içinde Huraki kasabasında doğdu. Dini bilgiler, Arapça ve Kur’an öğrendi. Sonra Timurhan Şura Rüştîyesi’nde ve İstavrogol İdadisi’nde öğrenim gördü (Parlatır, 1989). Murat Bey’in çocukluğu, doğum yerinin Ruslar tarafından işgal edildiği yıllara rastlar. Babasından öğrenim

için Rusya'ya gönderilmesini istedi. Sivastopol Gimnasium'una kabul edildi. Buradan mezun olduktan sonra kendisi önce Rusya'da üniversiteye devam etmek istedi; fakat bilinmeyen bir nedenden dolayı bundan vazgeçti (Mardin, 1996: 79). On dokuz yaşında bir genç olarak İstanbul'a ayak bastı (14 Şubat 1873). Türkçe bilmeyen bu genç, Mithat Paşa ve Sadrazam Esat Paşa'nın yardımlarını gördü (Parlatır, 1989: 135). I. Meşrutiyet'in kurucuları olan devlet adamlarının çevresinde bir mevki tutmayı başaran Murad Bey, ilk görev yeri Bâbîâli Hâriciye Mütercimliğinden (1873-1874) son vazifesi Şurâ-yı Devlet Maliye Dairesi Âzâlığına (1899-1908) kadar gördüğü çeşitli devlet memuriyetleri arasında bilhassa Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) tarih hocalığı ile şöhret buldu (Emil, 1980: X).

Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçmesi ile yoğunlaşan siyasi olaylar ve imparatorluğun içine düştüğü çıkmazlar karşısında suskun duramadı. *Vakit* ile *İttihad* gazetelerinde o yılların siyasi atmosferini eleştiren yazılar yazmaya başladı (Parlatır, 1989: 135).

Murad Bey'de de devrin diğer aydınları gibi ideolojik bir tavır vardı. Bu tavır siyasi planda Osmanlıcılık, kültür planında İslamcılıktı (Emil, 1980: XIV). 1886 yılında çıkardığı *Mizan Gazetesi*'nin adı ve tesiri dolayısıyla "Mizancı" diye şöhret bulan Mehmed Murad Bey, bu politikacı ve ihtilalci edebiyatçıların Namık Kemal'den sonra en dikkate değer şahsiyetiydi. Onun da gazetecilik, romancılık, tenkitçilik, piyes yazarlığı, siyasi eser müellifliği, tarihçilik, Jön Türklük gibi çeşitli cepheleri vardı (Emil, 1980: IX). Murad Bey, memleketin kültür ve inkılap hayatında unutulmaması gereken kişilerden biriydi. Bir zamanlar Ziya (Paşa) ve Kemal Bey'ler ve emsalleri Türk gençliği üzerinde nasıl etkili olmuşlarsa, sonraki nesil üzerinde de Murad Bey, onlar tarafından yaratılan hürriyet havasını beslemede aynı etkiyi göstermişti. *Mizan*'daki yazılarıyla aydınların ve Mülkiye Mektebi'ndeki serbest konuşmalarıyla gençliğin hürmet ve takdirini kazanmıştı (Kuran, 1945: 38).

1890'da yazıp 1891'de yayımladığı *Turfanda mı, Turfa mı?* romanında, Osmanlı toplumunun eksik yanlarını tahlil ettikten sonra Murad Bey, padişahın kendisine teklif ettiği Duyûn-ı Umûmiye Komiserliğini kabul etti (Mardin, 1996: 84). Duyûn-ı Umûmiye Komiseri bulunduğu sırada Sultan Abdülhamid'e muhalefet yapmak amacıyla 7 Teşrin-i Sâni 1311 (19 Kasım 1895) tarihinde Paris'e kaçtı. Avrupa'ya gidişi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'da kuruluşundan sonraydı. Murad Bey'in Avrupa'ya gitmesine, Sultan Abdülhamid'e verdiği layihaların dikkate alınmaması neden olmuştu. Kendisi memlekette ıslahat yapılmasını ve nispi bir meşrutiyet uygulanmasını istiyordu. Londra'ya kısa bir seyahatten sonra Mısır'a giden Murad Bey, Kahire'de *Mizan Gazetesi*'ni çıkarmaya başlamıştı (Kuran, 1945: 39). 1896 Temmuz'unun ortalarında Paris'e yeniden döndü ve Jön Türk hareketinin başına getirildi. *Mizan*, Paris'te Jön Türk hareketinin yayın organı oldu. Ancak Ahmed Rıza Bey'in muhalefeti onu tedirgin etti ve

cemiyetin merkezini Cenevre’ye taşıdı (Parlatır, 1989: 136). *Mizan*, Mayıs 1897’den itibaren de Cenevre’de yayımlandı (Mardin, 1996: 107).

Cemiyetin yurt içindeki faaliyetleri sıfırlandıktan sonra Sultan II. Abdülhamid Han’ın Paris’e gönderdiği baş hafiye Ahmed Celaleddin Paşa, Ahmed Rıza Bey ile görüşüp anlaşarak “afv-ı umûmî” ilan edilmesini temin etti (Danişmend, 1974: 7). Böylece cemiyetin Avrupa’ya kaçan önemli isimleri çeşitli görevlerle devlet hizmetine döndü. Mizancı Murad da İstanbul’a geldi (Özdemir, 2013: 439). Bu tarihten sonra, 1908 Meşrutiyetine kadar sürecek derin ve uzun bir sükût dönemine girildi. II. Meşrutiyet’in ilanı Türk fikir ve basın hayatına büyük bir serbesti ve canlılık getirirken *Mizan* da yeniden yayın hayatına atıldı (30 Temmuz 1908). 31 Mart vakasının kargaşası içinde kendi aleyhine sürdürülen kampanyanın kurbanı olarak Rodos adasına sürgüne gönderildi (22 Haziran 1909). Sürgün dönüşünde sakin bir hayat yaşadı ve 15 Nisan 1917’de altmış üç yıllık hayatı sona erdi (Parlatır, 1989: 136).

II. Abdülhamid devrinin önemli isimlerinden ve Jön Türklerin yöneticilerinden olan Mizancı Murad, daha çok gazetecilik sahasında yaptığı işler ve Mekteb-i Mülkiye’deki hocalığı ile tanınır. Derin bir tarih bilgisine sahip olduğu, Namık Kemal’den sonraki nesil içinde gençlerin en fazla takip ettiği isimlerden olduğu bilinen Mizancı Murad için Emil (1980: XIII), “Benlik şuuru son derece kuvvetli, erişmek, daima ön safta görünmek, lider olmak ihtirası ölçüsüz hadlere varan Murad Bey, ömrü boyunca sadece davranış ve fikirlerinin değil, en olmayacak hayallerinin bile doğruluğundan şüphe etmemiştir. Romanının kahramanı Mansur Bey gibi o da kendi kendisini her zaman örnek bir idealist olarak görmüştür.” demektedir.

Mizancı Murad, edebiyatın eğitici olması gerektiği kanısındaydı. Ama edebiyattan, halka ansiklopedik bilgi vermekte yararlanmak değil, amaç. Çünkü ona göre, Türkiye’nin kurtuluşu için çare, ahlaki sağlam dürüst bir seçkinler grubu yetiştirmektir. *Turfanda mı, yoksa Turfa mı?* (1891) romanında idealist, dürüst ve vatansever Mansur Bey tipiyle, kafasındaki yönetici aydın örneğini sunar. Tanzimat romancılarının görüşlerindeki bu ayrılığa karşın birleştikleri nokta, İslam’ın manevi değerlerinin üstünlüğüne olan inançtır (Moran, 1995: 16-17).

Yaklaşık otuz ciltlik bir külliyata sahip olan Mizancı Murad’ın eğitim konusundaki fikirlerini derli toplu, hem de roman formatında ifade ettiği *Turfanda mı, Turfa mı?* isimli eser, yazarın eğitim konusundaki görüşlerini özetlemesi açısından dikkate değerdir. Romandaki eğitim değerlerinin tespit edilmeye çalışıldığı aşağıdaki bölümde, romanın Birol Emil tarafından sadeleştirilmiş bir metni tercih edilmiştir.¹

¹Mehmed Murad, *Turfanda mı, Turfa mı?*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980. (Sadeleştiren: Birol Emil)

5. “Turfanda mı, Turfa mı?” Romanında Eğitim Değerleri

Turfanda mı Turfa mı?, Tanzimat döneminin en dikkate değer romanlarından biridir. Bunda yazarının renkli kişiliğinin de önemli bir rolü olduğu muhakkaktır. Yumuşak (2012: 58) tarafından, Türk edebiyatında ütopya bağlamında değerlendirilen eserin kahramanı Mansur Bey, Mizancı Murad tarafından fikirleri ve yaptıkları dolayısıyla “O, istikbal adamıdır.” diye tanıtılmaktadır. Mizancı Murad, kahramanına köyde yeni tarzda eğitim yapan ilkokul, ziraat okulu açtırır (ilk ve mesleki öğretim); nümûneçifliği, mandıra kurdurur (zirâf kalkınma); bir iplik fabrikası tesis ettirir (sanayileşme) ve köylüleri gelirleri kendilerine ait olmak üzere buralarda çalışmaya sevk ederek şehre ve devlete muhtaç olmaktan kurtarıırken (kooperatifleşme) bir gün Türkiye’nin bu noktaya geleceğini görmüş gibidir. Bu bir bakıma, daha o zamandan modern Türkiye için düşünülmüş bir çeşit dar bölge kalkınma planıdır (Emil, 1980: XXVII).

Mizancı Murad’ın tek romanı olan *Turfanda mı Turfa mı?*, yazarının “milli roman” olarak isimlendirdiği bir romandır. Eserinin ön sözünde *Mizan*’da yayımlanan “Üdebâbımızın Nümûne-i İmtisalleri” başlıklı tenkitleri, “muteber” bazı isimlerce “tenkit etmek kolay, öyle bir eseri meydana getirmek zordur.” şeklinde itirazlarla karşılaşınca, “mağazada satılmakta olan bir kumaş beğenmemek için mutlaka daha iyi bir fabrikacı olmak lazım gelmediği”ni ve “hikâye tertip etmek için de Alexander Dumas olmak lazım gelmediği”ni göstermek üzere eserini yazdığını kaydeder (Mehmed Murad, 1980: VII-VIII). Sanatçı, eserin adının bilhassa seçildiğini belirttiği ön sözünde “turfanda” sözüyle Mansur, Zehra, Fatma, Mehmed, Ahmed Şunudî gibi ileride örnekleri çoğalacak olanların ilklerini; “turfa” sözüyle ise “kimsenin beğenmeyeceği cemiyet düşkünleri”ni kastettiğini belirtirken turfandadan yana olduğunu da açıkça göstermiştir.

Romanın başkarakteri Mansur; romandaki hayatı, söz ve davranışlarıyla Mizancı Murad’ı akla getiren bir şahıstır. (Mardin, 1996: 83-4). Kitapta, Murad Bey’e pek de benzeyen Mansur Bey, namusluluğu ve idealistliği dolayısıyla sürekli engellerle karşılaşyordu. Mansur Bey, pek çok maceradan sonra 93 Harbi sıralarında haklı bir eleştirisi dolayısıyla Suriye’ye sürülüyor ve orada umutsuzluk içinde ölüyordu. Emil (1980: XXIV) de romanın asli tipi olan Mansur Bey karakterinin fikirleri, davranışları ve çevresiyle, hatıratından, hususi mektuplarından, Mizan makalelerinden tanıdığımız Murad Bey’in ta kendisi, daha doğrusu kendi kendisinin idealleştirilmiş ve romanlaştırılmış bir örneği olduğunu belirtir. Murad Bey’in, Jön Türklük devresinde, Avrupa’dan ailesine gönderdiği mektuplara zaman zaman “Mansur” imzasını attığını ilave eder.

Mansur Bey ve Zehra başta olmak üzere romanın tüm “turfanda” şahsiyetleri takdire değer insani özelliklere sahiptir. Mansur Bey vatanperver, dindar, kültürlü, cesur, iffetli, yardımsever, cömert, müstağni, çalışkan, dürüst, zeki, sabırlı, mütevazı ve idealist bir genç; Zehra ise bilgili, iffetli, zeki, fedakâr bir kadındır. Emil, (1980: XXVIII) romanın kadın kahramanı Zehra’yı; kültürlü, Fransızca bilen, piyano çalan, iffet ve şahsiyet sahibi genç bir kadın olarak köyde öğretmenlik yapması yönüyle Çalığışu’ndan çok önce Türk romanına girmiş ve yine ancak Cumhuriyetten sonra Türk eğitiminde gerçekleşmiş yepyeni bir tasavvur ve temenni olarak tanıtır.

Turfanda mı Turfa mı? romanında eğitim ve öğretimle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili bölümler şu alt başlıklarla sıralanabilir:

5.1. Mansur’un Eğitimi

Mansur’un eğitim safhaları, bu safhalarda gösterdiği gayret, yaptığı tercih ve kazandığı başarılar, Mizancı Murad’ın idealize ettiği türdendir.

Mansur ilk eğitimini annesiyle birlikte amcası Ahmed el-Nâsır’ın yanına sığındığı dönemde alır. Konağa gelen Fransız subaylarla madamların çokluğundan evde piyano sesi ve kumar gürültüsü eksik olmayınca çocukların eğitimi için özel bir tedbir alınır.

Ahmed el-Nâsır tabii olarak gelen gidenle görüşecek olan üç çocuğuyla onlardan ayıramadığını göstermekten zevk duyduğu Mansur ile Zehra’yı şanına göre yetiştirmek lüzumunu hissederek bir Arapça hocasından başka bir matmazel ile bir mösyö daha tutmuştu. Bu suretle konağın bir köşesinde sanki beş kişilik bir mektep sınıfı açılmış bulunuyordu. Mansur o vakit yedi, Zehra da altı yaşlarındaydılar (s.27).

Mansur bunlara ilaveten aslen İstanbullu olan annesiyle konuşa konuşa Türkçesini de iletliyordu. Konakta aynı aileden beş küçük çocuğun eğitim aldığı sınıftaki “sınıf başlığı” yarışı da ilginçtir.

Mansur sınıf başlığını elde edinceye kadar az kaldı kendini yiyecekti. Mürebbiler mahsus Zehra hakkında müsamaha gösteriyorlardı. Lakin Mansur’un rengini ve adamakıllı zayıfladığını görünce vicdanları artık garaz etmeye razı olamamıştı.

Daha çok defalar Zehra bütün derslerden tam numaralar almışsa da, bundan sonra Mansur da hiçbir dersten kırık bir numara almayarak sınıf başlığını sonuna kadar muhafaza etmişti (s.31).

Mansur, öğrenimin hayatının üç yıl süren bu ilk döneminden sonra önce Fransa’ya gitmek için amcasından izin alır.

Fransa'ya gitmeden önce annesinin de tesiriyle İstanbul'a gitme sevdasına düşünce amcasının ahbabı olan bir yüzbaşıyla küçük bir tartışma yaşar. Yüzbaşı'nın İstanbul yerine Fransa'yı tavsiye etmesi üzerine "Ben Fransa'yı istemem! İstanbul'a gideceğim!" diyen Mansur'a Yüzbaşı şöyle nasihat etmiştir:

Oğlum! İstanbul'a değil, Amerika savanalarına gidecek olsan, yine kültürsüz bir iş göremezsin. Zamanımız maarif zamanıdır. Kültürsüzler için kuru ekmeğe bile güç bulunacaktır. Sen bir kere tahsilini bitir, adam ol. O vakit dünyanın her bir kapısı senin için açık olur. İşte o vakit İstanbul'da da aç kalmazsın (s.37).

Yüzbaşı'ya muhalefetinden ötürü amcası tarafından azarlanan Mansur, Fransa'dan başka seçeneği olmadığını anlayınca birkaç gün sonra Yüzbaşı'ya giderek "tahsilini kaç yılda tamamlayabileceğini" sormuş, Yüzbaşı'dan "yedi yıl lise, üç yıl üniversite olmak üzere on sene zarfında tamamlayacağı" cevabını almıştı. On sene daha okumak, on yaşındaki Mansur'u ümitsizliğe sevk edecektir.

On sene daha okumak! Ah ne kadar çoktur!.. Annem o vakte kadar beni bekleyecek mi? (s.38).

Küçük Mansur'un Fransa'daki tahsili Marsilya'da başlar.

Yüzbaşının uygun görmesiyle devlet okuluna girmezden evvel Marsilya'da bulunan tanınmış hususi bir pansiyona verilmişti. Kendisine akran yirmi beş çocukla beraber Mansur bu pansiyonda altı sene oturmuş, kendisini adamlar sırasına koyacak bir kültür kıyafetini giyinmişti (s.39).

Pansiyonda kaldığı döneme ait bir olay henüz ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerin kültür seviyelerinin ne derece ileri olduğunu göstermektedir.

Bir gün bahçede otururlarken arkadaşlarından biri düşüncelere dalmış olduğu görülen Mansur'un alnını yoklayarak:

- Lâkin Mansur! Alnın ne kadar büyüktür. Ona bakarken 'Place de la Concorde'² diyeceğim geliyor, demişti. Çocuklar güldüler.

Mansur:

- O halde kendine de 'Pigma'³ demelisin!

Kahkahalarla gülen Henri de:

- Bana kalırsa 'Place de la Concorde' değil, 'Place de L'Utopie'⁴ dedi.

² 'Uyuşma' manasına olarak Paris'in en meşhur meydanlarından birinin adıdır.

³ Yunan mitolojisinde, karınca büyüklüğünde insan cücelerinin ismidir.

Çocuklar daha beter güldüler. Mansur bile gülmekten kendini alamadı.

- A, bravo, bravo! Tabir, bizim ‘Büyük Sahra Filozofu’nun bile hoşuna gitti.

Evet, Henri pek güzel söyledi. ‘Ütopya Meydanı’dır diyerek tekrar ettiler.

O günden sonra Mansur’un ‘Büyük Sahra Filozofu’ lakabına ‘Ütopist’ lakabı da ilave olunmuştu (s.44-5).

Mansur’un tahsil hayatındaki son durağı ise Paris’tir. Marsilya’dan arkadaşı Henri’nin de tıp tercih edeceğini öğrenince “her memleket, her cemiyet için yararlı bir insan olabilir” diye tanımladığı doktorluk mesleğini tercih eder. Paris Üniversitesi’nin Tıp Fakültesini tercih etme sebeplerinden biri de bu şehirde eksik olmadığını bildiği politika konferanslarına devam edebilmektir. Mansur’un tahsil hayatı boyunca sergilediği olağanüstü başarılar kazanma özelliği, Paris’te zirveye ulaşır.

Altı ay sonra Mansur üniversitede ders veren Paris’in en meşhur hocalarının bilhassa dikkatlerini çekmiş seçkin öğrencilerin en birincilerinden sayılıyordu.

Tahsilini tamamladıktan sonra bir müddet bekleyip ‘doktora’ imtihanını vermiş ve kendisine ‘medâr-ı iftihar’ gözüyle bakmakta olan hocalar tarafından ders muavini tayin olunması için yapılan teklifleri –ki arkadaşları için ideal sayılır– dahi reddederek İstanbul’a doğru yola çıkmıştı (s. 46).

Mansur’un İstanbul’a geldiğinde amcası Şeyh Salih Efendi ile tanışırken kullandığı ifadelerden yirmi yaşında tıp tahsilini tamamlamış olduğunu görüyoruz. Günümüz şartlarında bu tahsilin yirmi dört yaşında bitirilebildiği dikkate alındığında Mansur’un tahsilini oldukça erken bir yaşta tamamladığı söylenebilir.

Mansur’un kitaba ve okumaya düşkünlüğü de roman boyunca dikkat çekmektedir. İstanbul’a ilk geldiği zaman yerleştiği Amerika Oteli’ne eşyalarını taşıyacak komisyoncuya ambarda bekleyen iki sandık dolusu kitabı olduğundan bahsetmektedir. Özel eşyalarının ve çamaşırlarının bulunduğu küçük meşin sandıkta da ayrıca beş altı cilt kitabın bulunması Mansur Bey’in kitaplarla ne derece içli dışlı olduğunu göstermektedir. Oteldeki ilk gecesini de okuyarak geçirir.

Elini çingırağa uzattı. Hizmetçinin gelişiyle uykudan uyanmış gibi yeniden yüzünü yıkadı. Yemek yedi. İsteği üzerine getirilen yerli gazeteleri okuyup bitirdi.

⁴ ‘Ütopya’ sözü, İngiliz filozoflarından Thomas More’un eserlerinden dolayı meşhur olup ilmi terimler sırasına geçmiş bir kelimedir. Gerçekleştirilmesi imkânsız tatlı hülyalar manasına gelir.

Yüzündeki gülümseme yalnız *Courrierd'Orient* gazetesinin makalesini okurken kayboldu, yerine hiddet geldi.

- Açıkça yabancılara menfaatleri desteklensin! Sonra da “Times”lar, “Figaro”lar vesaire utanmadan basın baskı altında bulunduğu bahseden düşmanca yazıları yayınlamakta devam etsinler, dedi. Yatağa girdiği vakit saat üç buçuğu bulmuştu (s. 21-22).

Mansur’un kitaplara ve okumaya karşı yoğun ilgisi, çocukluğunun ve Fransa’da tahsilde bulunduğu dönemin anlatıldığı “Maziye Dönüş” başlıklı ikinci bölümde de görülür.

Yaşı ilerledikçe kitap okumaya merakı derecesiz artmıştı. Bütün geçinme masrafları (pansiyon)a verilen ücretler dâhilinde bulunduğu için amcasından her ay gelmekte olan on Napolyon altınına hemen hemen kitap almaya verirdi. Başka bir merakı, başka bir eğlencesi yoktu. Yalnız gazete okumak merakı pek şiddetli idiye de pansiyona gazetenin sokulması yasak olduğu için vakit bulamazdı (s. 39).

Mansur’un Marsilya günlerine ait bilgiler içinde pazar günlerini de hafta boyunca okuyamadığı gazeteleri okumaya ayırdığı, Osmanlı’dan ve diğer İslam ülkelerinden kitapları dikkatle okuduğunu, geceleri okumasına disiplin gerekçesiyle izin verilmeyince, mumları kendi parasıyla alacağını aksi hâlde okuldan ayrılacağını söylemesini de sayabiliriz. Mansur, Paris’te tıp öğrenimi gördüğü dönemde de okumaktan kendini alamaz.

Mansur politikaya düşküdü. Lâkin politikacılar için cemiyette kısa zamanda geçimini sağlayabilecek bir mevki kazanmanın zor olacağını tahmin ediyordu. Fazla olarak doğuştan kabiliyeti sayesinde ders için pek az vakit ayırarak geri kalan vaktini tarihe, iktisada, hukuka ve umumiyetle politikaya dair eserleri okumaya vermişti (s. 46).

Romanın bir diğer okuru Zehra’dır. Daha ilk tahsiline Mansur’un da sebep olduğu birtakım tatsız olaylar sonucu son vermesinden yıllar sonra, iyi bir tahsil görmüş olarak okuyucu karşısına çıkan Zehra’daki değişimin hikmeti olarak da yine kitaplar gösterilmektedir.

Zehra kitap okumak sayesinde dünyanın iyi ve kötü taraflarını öğrenmiş bir hanımdı. Bunları takdir etmemek elde değildi (s. 153).

Salih Efendi konağının sakinlerinden olan Zehra ve Fatma’nın okuma seanslarına bir iki yerde rastlanıyor:

O gün Zehra ile Fatma da erkence bağa çıkarak artık her nasılsa başka yere tercih etmekte oldukları ihlamur korusu altına yerleşmişlerdi. Zehra kitap okuyor, Fatma da dinliyordu (s. 237).

Yine pazartesi günü Zehra ile Fatma ihlamur altında kitap okumaya koyulmuşlardı.
Bu defa da Fatma okuyor, Zehra dinliyordu (s. 241).

Roman boyunca kitaba, okumaya ve bunlara bağlı olarak eğitime önem veren yazarın, aslında roman vasıtası ile ideal bir gencin - kız olsun, erkek olsun - nasıl yetiştirilmesi gerektiğine dikkat çektiğini söyleyebiliriz.

5.2. Eğitimin Önemi

Eğitim konusu, Murad Bey'in hemen hemen bütün fikirlerini üzerine kurduğu temel meseledir. Ona göre Türkiye'nin her meselesi bu noktada düğümlenmiştir. Zaaflı eğitim tarzındadır. İslah edildiği takdirde kuvveti de buradan doğacaktır. Zira her şey iyi yetişmiş insan gücüne bağlıdır. Memleketin umumi geriliği yaygın cehaletin eseridir. Onu ortadan kaldıracak tek yol, bütün ülkeye şamil bir eğitim siyasetidir (Emil, 1980: XIII-XIV). Mansur, eğitimle ilgili düşüncelerini farklı zamanlarda amcası Şeyh Salih Efendi, yakın dostu Ahmed Şunudî ve Sadrazam Emin Paşa ile yaptığı sohbetlerde dile getirir. İstanbul'da amcası Salih Efendi ile yaptığı bir söyleşide doktorların öncelikle hastalığın teşhisine çalıştıklarını ifade ettikten sonra;

Cemiyet içindeki hastalıklar hakkındaki düşüncelerim yanlışmış. Cemiyetimizin düzeltilmesi için ben çok şeyler lazım zannedirdim. Cemiyetteki bozuklukları zannettiğim iki misli buldumsa da onların düzeltilmesi çarelerinin de tahminimden pek az olduğunu anladım (s. 167).

demesi üzerine, amcasının acaba bulduğunuz çareler nedir sorusuyla karşılaşınca,

Size iki kelimeyle arz edeyim mi? Herkesi okutmak ve eğitmek! (s. 168)

cevabını verir.

Mansur, devlet dairelerinde ehliyetsizlerin ehliyetli ve liyakatlılara meydan vermemesini önemli bir problem olarak görmektedir. Bu durumun ise “mektep sıralarında” adam yetiştirme ile önlenebileceğini savunur. Amcasının, alay ederek “Ha, onlar adam oluncaya kadar bekleyeceğiz demek!” sözleri üzerine kendinden önceki nesle atfen sitem dolu cümleler kurar:

Beklemeyip de ne yapacağız? Babalarımız bu hususta sizin gibi söylemeyip bizim gibi işe başlamış olsaydılar, iş, bugün çoktan halledilmiş olurdu. Hâlbuki biz de sizin gibi ‘Uzundur, o vakte kadar kim var, kim yok!’ diyecek olursak istenilen neticeye hiçbir vakit varamayız (s. 169).

Yazar eğitim konusunu sadece bir kavram olarak değil, aynı zamanda memleketin bütün meselelerini çözebilecek bir sistem olarak değerlendirmektedir. Toplumdaki bozuklukları düzeltecek “ehil insanlar” ancak eğitim vasıtası ile yetiştirilecektir.

5.3. Aile İçi Eğitim

Turfanda mı Turfa mı? da Mansur'un çocukken annesinden, Tıbbiye Mektebi'nden Doktor Mehmet Efendi'nin kız kardeşine Fransızca dersi vermesine kadar aile içi eğitim dikkati çeker. Hariciyede çalıştığı sırada tanıştığı "Sâniye" rütbesindeki memurun hangi mektepten çıktığını öğrenmek ister. Mahalle mektebine bile uğramadığını öğrenir.

Mansur bahsedilen efendiye baktı. Yüzünde yaratılıştan zekâ, azim ve kararlılık okunuyordu. Bunun için muhababına inanmadı. Fakat işi bir münasebetle kendisinden soruşturunca hakikaten babasının evinde Arapçada sarfa, Farsçada Nasihatü'l-Hükemâ'ya çıktığı ve Türkçeden de iki satırlık meşke bakarak karalama yazdığını öğrendi.

Mansur kendi kendine:

- Yazık değil mi? Cenâb-ı Hak, çocuğu hiçbir şeyden mahrum bırakmamış!
Baba ve annesinin bu ihmalleri günah değil mi, diyordu (s. 102-3).

Doktor Mehmed Efendi'nin ailesinin yaklaşımı da aslında farklı olmamıştır. Çankırı köylerinde yaşayan fakir babası on iki yaşındaki oğlunu İstanbul'da oturan kardeşinin yanına gönderir. Kahvehane müşterilerinden birinin dikkatini çeken Mehmet'in mektebe verildiğini öğrenen babası mektepten çocuğa ayda kaç kuruş verileceğini sorar.

On iki sene kadar 'para kazanmadan' ders okumakla meşgul olacağını ve Mehmed'in bu sayede adamlar sırasına geçeceğini işiten Mehmet'in babasındaki keder görülecek şeydi.

- Komşu Ahmet'in Mehmet kadar bir oğlu İstanbul hamamlarından birine kayırarak her üç ayda babasına yüz elli kuruş akçe gönderiyor. İşte o 'adam' olmuş. Bizim ayı daha on iki sene sonra 'adam' olacak imiş! Vay, başımıza gelenler, demişti (s. 90-91).

Turfanda mı Turfa mı? kahramanları içinde örgün eğitimden nasiplenemeyenlerden biri de Zehra'dır. Çocukken amcasının evindeki kuzenler sınıfında üç yıllık eğitimden sonra artık okula gitmeyeceğini söylemesinin üzerinden on bir yıl geçtikten sonra bambaşka bir Zehra olarak karşımıza çıkar.

Evet, Zehra acayip tabiatlı bir kızdı.

Ders iskemlesinden ayrıldığı günden beri bir günü rahat geçiremedi.

Mansur'a olan hırs ve düşmanlığı kendisini yalnız başına çalışmaya sevk etmişti.

Israr ederek annesine bir hanım öğretmen tutturmuş ve Zehra kadınlara mahsus

tahsil ile yetinmediği için on yaşındayken onu değiştirmişti. İkinci öğretmeni savaşta ölmüş bir yarbayın karısıydı...

Zehra on dört yaşındayken hocası ilim ve fenden ders vermekten aciz kalınca, dersleri elişleri ile musikiye hasretmişti (s. 119).

Özellikle kız çocuklarının, o dönemde örgün eğitimden mezun olduktan sonra yaşları gereği okuldan alınmalarına rağmen, eğitimlerine aile içinde devam edildiği gerçeği yazar tarafından gözler önüne serilmektedir.

5.4. Örgün Eğitim

Mansur, gerek Fransa'daki düzenli tahsili, gerekse derin okumaları neticesi örgün eğitimin fertlerin gelişimi ve millet kalkınması açısından son derece gerekli olduğunu düşünüyordu. II. Abdülhamid Han gibi ümmetçilik anlayışına bağlı olan Mansur, Ahmed Şunudî ile bir görüşmesinde bu düşüncesini şu şekilde ifade eder:

Hâsılı kardeşim, istikbal bizimdir. Bir gün evvel o seviyeye ulaşmak için devlet ve milletçe bütün çalışmaların önce maarifi yaymaya yöneltilmesi lazımdır. Bu suretle evvela mukaddes hilafetin aslı menfaatleri temin olunsun, mahalli menfaatler o vakit kendiliğinden sağlanmış olur. Benim fikrimce, bir Müslümanın kendi vatanına yararlı olması için, bugün hilafete hizmet dairesi dışında bir iş yoktur (s. 190).

Bu düşünce, İslam birliğini hedefleyen II. Abdülhamid Han'ın anlayışı ile örtüşür. *Turfanda mı Turfa mı?* romanının kahramanı Mansur'un, okullaşmaya ve örgün öğretime verdiği değer, romanın omurgasını oluşturur. Mansur, sürekli okul açma sevdasındadır. Konaktaki yangından sonra ailenin dağılması sonrasında amcası Salih Efendi bütün malını Mansur'un üzerine yaptırmış ve Zehra ile evlenmesini vasiyet etmiştir. Zehra'ya açılma konusunda sıkılgan bir karakter olarak karşımıza çıkan Mansur, zihnini dağıtmak için son derece geniş bir coğrafyada seyahatler yapmaya başlar.

İlk olarak İstanbul'dan ayrıldığı vakit Tunus'a gitmişti. Amcasından kalan serveti olduğu gibi bankaya yatırmış, bir kuruşunu kendi nefsi için sarf etmeyerek hepsini yayın işleri ve hayır müesseseleri için kullanmaya karar vermişti. Önce Kayrivan'da açtırmış olduğu mektebi genişletmek üzere Tunus'a gitmişken, Fransız konsolosunun entrikasından dolayı Tunus hükümeti mektebi genişletmek ve geliştirmek için müsaade etmedikten başka hatta mevcut olanı dahi kapatmış ve yasaklamıştı.

Mansur Beyrut'a gelip, misyonerlerin mekteplerini köreltmek üzere mektebi orada açmaya kalkıştı. Mahalli hükümet orada da işi merkez kararına bıraktı. İstanbul'a

dönmüş bulunan Mansur, üç aydan beri Maarif Nezareti'ne vermiş olduğu programın arkasını takip etmişken, işi henüz komisyondan çıkaramamıştı. Hâlbuki kendisinden bir ay sonra müracaat etmiş bulunan Amerikan İncil Cemiyeti, Diyarbakır taraflarında bir okul açmak için müsaade alarak programını tasdik ettirmeye muvaffak olmuştu. Gerçi Amerikan Cemiyeti'nin işini sefarethanelerinin memuru takip etmiş ve peşini bırakmamış olduğundan, kendisinininkinden önce halledilmesi tabii idiyse de bu gecikme Mansur'un canını sıkıyordu (s. 328-9).

İhtilal çıkması üzerine Hersek'e giden Mansur, Avrupa siyasetiyle ilgili öğrendiklerini İstanbul'a döndüğünde *Vakit*, *Basiret*, *İttihad* gibi gazetelerde yazınca bazı muhabirler tarafından şikâyet edilip de huzuru kaçırılınca rahmetli amcasının Aydın Vilayeti Manisa Sancağı'ndaki Veliler çiftliğine gitmeye karar verir. Çok geniş ve her türlü müstemilatın tam olduğu çiftliğin yakınındaki halkla kısa zamanda kaynaşan Mansur'un ilk işi yine eğitimidir.

Manisa'dan iki öğretmen getirtti. Maaşlarını kendisi vererek iki mektep açtırdı. Sarıklı öğretmenler Mansur'un yeni usul öğretim tarzını biraz geççe ve güççe kabul ettilerse de sonunda ettiler ve iyi neticelerini görünce memnun kalıp işe sarıldılar.

Köylülerin Mansur'a muhabbet ve emniyetleri tam olduğu için çocuklarını mektebe vermekte tereddüt göstermediler. Hâlbuki "Rüştiye-Ortaokul" adıyla Hükümet'in kurmaya başladığı okullara "Çocuklarımızı gâvur etmek istemeyiz!" diyerek rağbet göstermiyorlardı. Okula gelenler yüz elliye buldu. Mansur iki öğretmen daha getirtti.

Mansur, Anadolu çocuklarının daha kabiliyetli ve ilerlemeye istekli olduklarını büyük bir iftihar ve sevinçle görüyordu (s. 332-3).

Mansur, İstanbul'daki akrabalarını ikamet etmeleri için Manisa'daki çiftliğe davet ettiğinde onları karşılayan manzarada okulun öğrencileri dikkati çekmektedir:

Bir taraftan aynı tipte mektep forması giymiş yüz elli kadar erkek çocuğu... (s. 337).

Kızlar öndeki arabayı çiçek demetleri içine boğdular. Mektepliler de hocalarının hazırlamış olduğu "Hoş geldiniz" şiirini, ilahilerden birinin makamı ile terennüm ettiler (s. 338).

Bugün kuzu ziyafeti var. Mektep çocukları ile hep bir arada yemek yenecektir (s. 338).

Bunun üzerine Mehmet Efendi de kendi sofralarının çocuklarının yanlarına kurulmasını ve hoca efendilerin de kendileri ile beraber oturmalarını tembih etti. Mansur herkesi serbest bıraktı. Dudağından eksilmeyen tebessümü ile sesini kesmişti (s. 338).

Akrabalarla birlikte Manisa'ya gelen Ahmet Şunudî de Mansur'a hizmetlerinde yardımcı olmak istediğini söyleyince Mansur:

Teşekkür ederim. Dostum, kardeşim! Dönüşünü dört gözle bekliyordum. Zira Beyrut mektebi için senden münasip bir müdür olamayacağımı tasdik ederek bir gün evvel seni müdürlükte görmek için sabırsızlanıyordum. Müdürlük, senede bir kere Sudan'a doğru seyahat etmene mani değildir. Maaşı yirmi altındır. Masraflar mekteptendir." deyince Ahmet Şunudî teklifi kabul eder ve üç gün içinde yola çıkar (s. 340).

Romanın, son bölümünde mektuplaşmalar yer alır. Bu mektupların ilki 18 Nisan 1877 tarihine aittir ve Mansur Bey'den Doktor Mehmet Efendi'ye başlığını taşımaktadır. Mektupta millî ahlâkın Anadolu'nun yabancı tesirlerden uzak kalmış bölgelerinde hâlâ nasıl da övgüye layık olduğundan bahseden Mansur, ancak bu güzel insanların kara cahillîğe boğulduğunu söyleyerek, onları bu cehaletten "işbilir" bir rehberin çıkarabileceğine vurgu yapar.

Yine mektuplaşmalar isimli son bölümde Fatma Hanım tarafından yazılan 5 Nisan tarihli bir mektupta Mansur Bey'e memlekette güzel işler olduğundan ve vaktiyle yakınındaki "yalancılar" yüzünden devleti sevk ve idaresinde yanılılan Padişahın fermanından bahsetmiştir.

Eğitim ve kültürün yaygınlaştırılması devlet için hayat meselesi demek olduğu ilan buyurularak, bunların yayılmasını temin etmek ve masraflarının nasıl karşılanacağını araştırmak üzere diğer bir komisyon meşgul oluyor. Bütün masrafları Padişah Efendimizin kendi keselerinden ödenmek şartıyla bir Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) açılmıştır. Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi)'yi bitirenler, ancak Mekteb-i Mülkiye'nin dördüncü sınıfına girebiliyorlar ve iki sene daha okumaya mecbur oluyorlar. Dersleri arasında hukuk, iktisat, idare, maliye, ticaret ve sanayi coğrafyası, etnoğrafya vardır.

Bu sizin en büyük emellerinizden biriydi. İşte Padişahımızın himmetiyle bu da gerçekleşti. (s. 373)

Zehra Hanım da 15 Eylül 1879 tarihli bir mektupta şu ifadelere yer veriyor:

Mansur'um!

... Süleyman Paşa muhakemesinde birkaç defa ismin geçmişti. İşte bu kere her nasılsa Padişah Efendimiz tarafından dikkat buyurularak, "Mansur Bey" denilen adamın İstanbul'da fakirler için muayenehane ve Beyrut'ta özel okul açan adam olup olmadığı sorulmuş. Cevap olarak, hakikat ne ise arz olunmuş. Zaten Mehmet Efendi'nin takdim ettiği arzuhal bu sıraya rast gelmiş. İstanbul'a gelmeniz için Padişah Efendimiz'den emir çıkmıştır (s. 377).

Memlekette eğitimin en geniş anlamda “örgün” olarak okullarda ve “yeni tarz”da yapılması gerektiği yazar tarafından ele alınırken bu konuda padişahın da aynı şeyleri düşündüğü ve desteklediği bu bölümde vurgulanmaktadır.

5.5. Mesleki Eğitim

Turfanda mı Turfa mı? romanında Mansur’un eğitimle ilgili önemli hamlelerinden biri de mesleki eğitim alanındadır. Romanın sonunda Doktor Mehmed Efendi’ye yazdığı bir mektupta uzun uzadıya Veliler’de açtığı mektepten de bahseden Mansur şunları söyler:

Burada açtığım mektebin üç sene zarfındaki gelişmesini görsen gözlerine inanamazsın. Aslında gayem köyde imzalarını atmaya muktedir birkaç adam yetiştirmek iken, bizim köy çocuklarının kabiliyet ve heveslerini görünce daha büyük arzular beslemekten kendimi alamadım. Çocuklar şimdi okuyup yazdıktan başka matematik, coğrafya, tarih ilimlerinin ilk bilgilerini bile öğrendiler. Bu halde ben de neye karar versem beğenirsin? Köylü çocuklar için bir çeşit mahalle mektebi olacak mektebimizi “Ziraat Mektebi”ne çevirmeye karar verdim. Sakın boş bir iddia zannetme! Çocukların başarıları sebebiyle bu kararım tabii şeylerden sayılır.

Şu kadar ki ben yalnız olsam, bunun yarısını bile başaramazdım. Hayat arkadaşımın akli fikri hep çocukların tahsilleri ile meşguldür. Anlaşılan biz başka karı kocalar gibi rahat yüzü görmeyeceğiz. Sevgimiz bile rekabet şeklinde ortaya çıkmaktadır. Köy kızlarını, şehir hanımlarının gıpta edecekleri hüner ve marifetler sahibi etmeyi kurmuş. Önünde küçük düşmemek için beni de erkek çocuklarının gelişmeleri hususunda çareler aramaya teşvik ediyor.

Mektep ziraat mektebi olunca yanında bir numune çiftliği de lazım olacak. Eski mandırayı numune çiftliği hâline getirdim. Hollanda’dan bir çiftlik müdürü getirttim. Mektep binası bitmek üzeredir. Ziraat derslerine Eylül’de başlayabileceğiz (s. 352).

5.6. Misyoner Okulları

Örgün eğitimin lüzumuna inanan Mansur, bu noktada, dindar kişiliğine rağmen misyonerlerin açtığı okullara müsamahayla bakar. Bu aynı zamanda İttihat ve Terakki içindeki Batı’ya karşı duyulan hayranlığın da bir neticesi olabilir. Daha İstanbul’a ilk gelişinde vapurda rehberlik yapan bir fesli ile gezdirdiği İngiliz turisti arasındaki konuşmalar Mansur’un dikkatini çeker:

Fesli:

- Şu kulenin üzerinde görünen yüksek bina, Amerikalı misyonerlerin tesis ve idare ettikleri (Robert Kolej) mektebidir, dedi.

İngiliz:

- Misyoner mektebi mi dediniz?

İngiliz, şaşkınlığını gizleyemedi.

Mansur Bey önce kulağına inanmadı. Sonra milletin şükranına vesile olsun diye yapılmış hayrat eserlerden hükmettiği binaya doğru İngiliz'in parmağını uzatılmış görünce, gözleri garip bir surette parladı, rengi değişti. (s. 8-9)

Mansur, yakın dostu Ahmed Şunudî ile konuşmalarından birinde misyoner okullarıyla ilgili samimi düşüncelerini açıklar.

Size bir şey daha söyleyeyim mi? Belki bozgunculuk fikriyle Osmanlı ülkesine gelip okullar açan misyonerlerin varlığına bile bazen memnun oluyorum. Müslüman çocuklarının on yaşından sonra Cizvit papazlarının terbiyelerine verilmesinde o kadar büyük bir mahzur görmüyorum. Niçin bilir misiniz? Sırf kültür hatırı için!

Âlemlerin yaratıcısı Allah'ın ilahi hikmetine dayanan İslam dinine girmiş müminler için hatta bu cizvit okullarında (ilmi adamakıllı öğrenmiş olmak şartıyla) dinini terk etmek tehlikesi yoktur. O hâlde öğretim kadrosu içinde daha iyisi bulununcaya kadar varsın Cizvit papazı da bulunsun! Kendilerini feda edercesine çalışmalarının, milyonlarca altınlarının içimizde maksatlarına uygun hiçbir netice vermediğini görsünler, Kur'ân'ın hakikatlerini yaymak için nasıl cehd ve gayret etmek gerektiğini kendilerinden öğrenerek onlar gibi yaptığımız vakit de (ki o vakit yakındır) elde edeceğimiz başarıları da tahmin etsinler (s. 189-90).

Bu bakış açısı, ülkemizde okullar açan misyonerlerin gerçek amaçlarını fark edemeyen bir gafleti ortaya koyarken, diğer taraftan onların “ilmi adamakıllı öğrenmek” kaydıyla bir tehlike arz etmeyeceği gerçeğini de vurgulaması açısından önem taşımaktadır.

5.7. İslam Birliği ve Eğitim

Mizancı Murat'ın da içinde bulunduğu ve bir süre liderliğini yaptığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, pozitivistinden adem-i merkezîyetçisine, Osmanlıcı ve İslamcısından milliyetçi ve Türkçüsüne kadar birbirinden çok farklı fikirde insanların bir araya gelmesinden oluştuğunu biliyoruz (Özdemir, 2013). Böyle bir yapı içerisinde Murat Bey, İslam birliğinden yana olan tavrı ve Hilafeti dünya Müslümanlarının kurtuluşu için bir vesile olarak görenlerdendi. Onun bu görüşleri büyük ölçüde romana ve roman kahramanlarına da yansımıştır. Eğitim sahasında bir nesil daha beklemeden acilen hamleler yapılması gerektiğini savunan Mansur, Ahmed Şunudî'ye özel sektöre ait okullara da sıcak baktığını söyleyerek bunun hangi yolla gerçekleşebileceğini belirtir.

Özel teşebbüslerle ilk ve orta dereceli okullar kurulur. Fransa'da, Rusya'da, İngiltere'de ilim tahsil etmiş Afrika, Kafkasya, Hint Müslümanlarını bunun için önce bir merkeze çağırmak lazımdır (s. 189).

Mansur'un dillendirdiği Afrika, Kafkasya, Hint Müslümanlarını merkeze getirme düşüncesi, Sultan II. Abdülhamid'in İttihad-ı İslam siyasetinin önemli bir adımıdır. Farklı coğrafyalardaki Müslüman milletlerden çocukların yanı sıra Doğudaki aşiret reislerinin çocuklarını da kapsayan proje ile özellikle İstanbul'daki Rüştüyelere yerleştirilen çocukların eğitimi, 93 Harbi'nin patlak vermesi ve neticede Kafkaslarda kaybedilen topraklardan iltica edenlerin barınma sıkıntıları baş gösterince Rüştüyelere yerleştirilmeleri sonucu amacına ulaşamamıştır. Fransa'da, Rusya'da ve İngiltere'de eğitim görenlerle ilgili Mansur'un çok ciddi projeleri vardır. Ahmed Şunudi ile tartıştığı bir gün arkadaşına şunları söyler:

...masasının alt gözünden bir demet mektup çıkardı ki yarısı Arapça, yarısı Fransızcaydı. İşte şu mektupların okunmasıyla bulunabilir. Okullarda tahsil görmüş, fikir ve meslek sahibi olmuş Rusya ve Hindistan din kardeşlerimizle yapılan haberleşmelerdir. Ben onları da merkeze davet diyorum. Burada halk için daha faydalı olacaklarını ispat ederek ikna ettim (s. 185).

Mansur, İslam birliğinin kurulmasında eğitimin ve eğitilmiş nesillerin değerinin farkındadır:

İslam birliğinin kurulmasını sağlayacak kılıç değildir, maarıftır. Çağımızda bilhassa gelecek yüzyıllarda uyanmış, milli vazifesinin ne olduğunu kültür sayesinde öğrenmiş bulunan milletlerin ehemmiyetinin başka türlü olacağı şüphesizdir. Bu asil milletin başka memleketlerde okumuş, haklar elde etmiş vatansever evlatları, böyle bir nüfuzun temini için kılıcın kullanılmasına lüzum bırakmayacaklardır. Bir kere hilafet merkezinin emir ve işaretini bekleyecek büyük İslam ailesinin genişliğini aklınıza sığdırınız, tutacağı mevkie bakınız. Hangi millet, hangi devlet vardır ki o yolda birleşmiş İslam dünyasına karşı şan ve kuvvet iddiasıyla rekabete düşebilsin (s. 187-8).

Az bir himmetle İslam ülkelerinin yarım asra varmadan dünyanın en birinci mevkiine geçebileceğini söyleyen Mansur, kendi kendine, "Bunun gerçekleşmesi için eksik olan yalnız maarıftır. Onu yaymak o kadar güç müdür?" sorusunu sorar.

Hükümet, maarifi yaymaya henüz ciddi şekilde başlamamıştır. Cennetmekân Adli'nin (II. Mahmud) açmaya muvaffak oldukları iki mektebin bu ana kadar verdiği neticeler ise teşebbüse girilirse ne gibi bir hızla merhaleler aşacağımızı gösteriyor. Devlet adamları henüz maarifin değerini takdir edememişlerdir. Takdir etmeleri için hatta bir neslin geçmesini bile beklemek lazım değildir. Özel

teşebbüslerle ilk ve orta dereceli okullar kurulur. Fransa’da, Rusya’da, İngiltere’de ilim tahsil etmiş Afrika, Kafkasya, Hint Müslümanlarını bunun için önce merkeze çağırmak önemlidir (s. 189).

Ahmed Şunudi, Mansur’a gelen mektupları okuyunca ona dava arkadaşı olabileceğini ifade eder:

Eğer amca efendi (Şeyh Salih Efendi) ile siz, şimdiki manasız, yanlış yorumları bırakarak okullar açmak, adam yetiştirmek, o adamlar vasıtasıyla Gine Körfezinden Mozambik Boğazına kadar uzanan büyük ve meçhul diyarlarda, cehalet ve eğitimsizliğin bataklığı içine gömülmüş yüz milyon Müslümanın kafalarını aydınlatarak, onları Hilafet merkezine bağlamak üzere Allah katında makbul, halk katında övülecek bir gayeye yönelerseniz, fedâkarca size arkadaşlık ederim (s. 187).

Ahmed Şunudi, Şeyh Salih Efendi’nin vefatı sonrasında Mansur’un Beyrut’ta açtığı okula müdür olması yönündeki teklifini tereddütsüz kabul ederek bu noktadaki samimiyetini ispatlar. İslam birliğinin sağlanmasını, hilafetin canlandırılmasını ve “Gine körfezinden Mozambik’e kadar bütün Müslümanların yeniden devlete bağlanabilmesini Mizancı Murat “eğitilmiş insan”ın yetiştirilmesi şartına bağlamaktadır.

5.8. Yurt Dışında Eğitim

Mizancı Murad romanda bir taraftan yurt dışında eğitim yapmanın önemini vurgularken diğer taraftan da oralarda eğitim yerine eğlence hayatına dalan, zararlı fikirlere kapılan ve vaktini boşa geçiren gençlerimizin eleştirisini yapar. Bu durum romanda Mansur’un ağzından şu cümlelerle dile getirilir:

Yabancı memleketlere gidip yarım tahsilde bulunmuş, yani okul sıralarında dizlerini ve dirseklerini delmekten ziyade Paris bulvarlarında ayakkabı eskitmiş gençlerimiz... (s. 187-8).

Avrupa’ya giden gençlerimiz Figaro gibi hokkabaz bir meddahın yalanlarını ciddi bir şey sanarak kafalarını zehirliyorlar. Vatanları hakkındaki güven ve sevgilerini hemen hemen kaybederek geri geliyorlar (s. 188).

Mansur, Sadrazam Emin Paşa ile karşılaştığında da bu düşüncelerini ifade eder. Aslında Emin Paşa da Mansur gibi düşünmektedir. Mansur, İsmail’in de zorlamasıyla bir gün Sadrazam Emin Paşa’yla karşılaşır. Devlet dairelerinin laçkalığından ve memurların liyakatsizliğinden bahseder. Yaşından beklenmeyen laflar etmesi üzerine Emin Paşa tarafından henüz tahsil çağında olduğu söylenerek aşağıladığında, Avrupa’da üniversite bitirdiğini; ancak Doğu ilimlerini de bildiğini söyler. Bunun üzerine Emin Paşa, Avrupa’da tahsil görenlerle ilgili olarak aslında Mansur’un düşüncelerini destekleyen cümleler sarf eder:

Pekala!.. Siz Avrupa’da tahsil etmişsiniz. Tahsil için biz bu kadar gençleri Paris’e gönderiyoruz. Lakin hiçbiri istediğimiz şekilde dönmüyor. Terbiyesi, ahlakı bozularak istifade olunur hâlleri kalmıyor. Öğrendikleri de süslü giyinmek, eğlenceleri için israfa bulunmak, ahlak ve din duygularını kaybedip Frenk olmaktan başka bir şeyleri göremiyoruz. İnşallah bey oğlumuz, öylelerinden değilsiniz? (s. 263).

Mansur, Emin Paşa’nın sözlerinde haklılık payı bulsa da kendisini kibarca itham eden sözleri cevapsız bırakmaz. Mansur asıl kusuru öğrencilerde değil, orada tahsil görecektikleri öğrencileri seçmede liyakat gözetmeyen yöneticilerde bulmaktadır. Bu konudaki fikirlerini Sadrazam Emin Paşa’ya nezaketle ifade eder:

Kendimin nasıl olduğunu kulunuz bilemem, efendimiz. Lakin Paris’te tahsilini tamamlayan Osmanlılardan birkaç subay ile kendi paralarıyla geçinen birkaç Ermeni delikanlısından başka bir şey görmedim. Lakin “Tahsil için geldik.” diyen birçok sefaret kâtipleri ile ateşelerini gördümse de hemen hepsi tahsil etmekten ziyade “bir kere Paris’i görmek” üzere gidip, bir sene nihayet üç sene sonra geri dönen birçok “mahdum beyler”den ibarettir. Efendimiz daha iyi bilirsiniz ya: Böyleleri bir şey tahsil etmedikten başka, hatta temel millî vazifelerini kaybederek gerçekten ilim ve fen tahsil etmiş bulunan gençlerin hiçbir şekilde cesaret edemeyecekleri davranışları benimseyip giderler.

Efendimiz! “Paris’i görmek” için heveslenmiş, dadılar elinde büyümüşleri değil, yüksek mekteplerden diploma almış olan kabiliyetli gençleri göndermeye başlarsanız, o vakit müspet neticeler görebilirsiniz (s. 263-4).

Bütün bu değerlendirmeler aslında hem devletin yurt dışına öğrenci ve memur gönderme politikalarının ve hem de oralara gidip gençliğini ve kimliğini kaybederek dönen gençlerimizin eleştirisi olarak görülmelidir. Bu değerlendirmelerde tenkit edilerek dikkat çekilen bir başka hususu da devlet dairelerindeki “laçkalık” ve buralarda görev yapan “memurların liyakatsizliği”dir. Nitekim bu konu da o dönemde yazılan birçok romanda dile getirilen hususlardandır.

5.9. Eğitim Bütçesi

Romanda işlenen dikkat çekici konulardan bir diğeri de eğitime ayrılan bütçe ile ilgilidir. Bu konu romanda, Mansur’un yurt dışına “mahdum beyler” yerine kabiliyetli gençleri tahsile gönderme fikrini Emin Paşa’ya aktardığı şu konuşmada dile gelir:

Oğlum! Söylemek kolaydır. Bir şeyi meydana getirmek için onun maddi karşılığı bulunmak lazımdır. Paris’te bir insan yılda kaç para ile geçinebilir? Hazinenin hâli o yolda bir israfa müsait değildir. Demin siz memurlardan

bahsediyordunuz. Peki, ama dairelerin içinde işe yarar bir memur bulmaktan aciz olduğumuzu söylersem, ne dersiniz? İşinin ehli, muktedir bir memur merkezdeki dairelerde zor bulunuyor. Nerede kaldı ki taşrada bulunsun? (s. 264-5).

Emin Paşa'nın üst perdeden nasihatleri Mansur'un devlet dairelerinin işleyişi, memurların tayini gibi konulardaki fikirlerini söylemesi için fırsat oluşturur. Mansur, özellikle torpilden rahatsızdır:

Resmi bir daire imaret olamaz. Başka memleketlerde olduğu gibi bizde de lüzum ve ihtiyaca göre yeni bir düzenleme yapılırsa fazla olan memurların maaşlarından bir hayli paralar tasarruf olunarak asıl lüzumlu olan mekteplerden bir ikisi idare olunabilirdi.

Kaleme alınacak bir efendi, mutlaka belli bir resmi vazifeyle mükellef olmalı, diğer taraftan yüksek mekteplerden diploması olmayanları, Kapı'ya uğratmamalıdır. Bununla hem devletin istifadesi sağlanmış olur, vatan çocuklarına karşı büyük bir iyilikte bulunulur. Çünkü böyle bir usul, gençleri Rüştüye'den (ortaokul) Kapı çıraklığına değil daha büyük mekteplere sevk edecektir (s. 265-6).

Emin Paşa, Mansur'un teklif ettiği usulü ortaya koymadan evvel de tatbikini temin için mektepler açmak gerektiğini söylediğinde Mansur, işi onunla birlikte her şey için mektep kurulması gerektiğini belirterek Emin Paşa'ya bunun için vakit kaybedildiğini, niçin bir an önce kurulmadığını sorar. Emin Paşa, maddi sıkıntılardan bahsederek "bütçede maarif için sadece on altı bin altın" ayrılabilmediğini, oysa maliyenin bunu bile vermektan aciz olduğunu söyleyince vaziyeti Avrupa ile kıyaslayan Mansur, bu rakamı Avrupa'da bir devletin değil, gerektiğinde vilayetlerin bile sarf edebildiğini söyler.

Mansur, Emin Paşa'nın mali sıkıntılardan yakınmasını fırsat bilerek uzun uzadıya israftan; tarımda, sanayide, ulaşımda gerekli adımların atılmadığından; bu durumda mali sıkıntının giderilmesinin mümkün olmadığından bahseder. Maarif için on altı bin değil yüz altmış bin altının bile az olacağını savunan Mansur ile Emin Paşa arasındaki muhabbet devletin bütçede yaşadığı sıkıntılara, dış borçların ağır faizlerine, bu faizleri ödemek için alınan yeni borçlara, ancak temelde memleketi zenginleştirecek çarelerin düşünülmediğine kadar uzar. Sadrazamlık gibi şikâyet değil, çözüm makamında olan Emin Paşa gibi bir zattan memleketin hâl ve gidişi hakkında dinledikleri Mansur'u son derece rahatsız etmiştir. Memurların yolsuzluk yapması ve rüşvet alması, gidişat hakkında padişahı yalan yanlış bilgilendirmeleri de Mansur'un ümidini kırmıştır. Bu ümitsizlikle defterine günümüze de bir ölçüde ışık tutan şu cümleleri yazar:

İlerleme ve kalkınma için, din ve ahlak sayesinde devlette, millette eşsiz bir kabiliyet varken, durgunluk çökmesine tamamıyla mana vermiyordum. İşi şimdi anladım! Müthiş hakikati öğrendim: Devletin, padişahın sadık kullarına, sevenlerine hizmet meydanı kapatılmıştır!

Buna ne çare?

Yine maariftir, yine maarif!.. (s. 273).

6. Sonuç

Roman ve hikâye gibi anlatıma dayalı metinlerde anlatılan olay ve kişilerin gerçek değil “itibâri” olduğunu gözden kaçırmadan, Mizancı Murad’ın ailesine yazdığı mektuplarda “Mansur” imzasını kullanmış olmasını, hayat hikâyelerindeki benzerlik ve edebiyat tarihçilerinin değerlendirmelerini dikkate aldığımızda *Turfanda mı Turfa mı?* romanının başkahramanı Mansur’un, -bir bakıma-Mizancı Murad’ı “temsil” ettiğini kabul etmek yanlış olmayacaktır. Bu varsayımdan hareketle Mizancı Murad’ın bu romanında tespit ettiğimiz o günlere ait, ancak günümüze de ışık tutan eğitimle ilgili düşüncelerini maddeler hâlinde şu şekilde özetleyebiliriz:

- a. Ülkeyi geri kalmışlıktan kurtararak ilerlemesini sağlamanın ve cemiyetteki bozulmayı engellemenin tek yolu herkesi okutmak ve eğitmektir.
- b. Ülkede ihtiyaç duyulan okullar, o yıllar için en uzak sayılan bölgeler de dâhil olmak üzere bir an önce açılmalıdır.
- c. Eğitim hizmetleriyle ilgili ihtiyaçların tam anlamıyla karşılanabilmesi için gerekli olan maddi kaynaklar mutlaka seferber edilmelidir. Ayrıca bu kaynaklar devletin bütçesine ek bir yük getirmeden sadece mevcut israfın önlenmesiyle kolaylıkla elde edilebilecektir.
- d. Günü kurtarmak yerine geleceği kurtarmak için çareler düşünülmelidir. Devletin ihtiyaçlarını gidermek için faizle borç üstüne borç almak yerine, üretimi artırmak gerekir. Bu ise tarımda ve sanayide doğru işler yapacak insanların “Ziraat Mektebi” gibi “meslek” okullarında uygulamalı eğitimle yetiştirilmesiyle mümkündür. Söz konusu okullarda başlangıçta işinin ehli yabancıları hoca olarak istihdam etmekte sakınca yoktur. Bu konuda da “ihtisaslaşma” büyük bir ihtiyaçtır.
- e. İslam memleketlerinde ve özellikle de Anadolu’da son derece zeki ve kabiliyetli çocuklar bulunmaktadır. Bunlar eğitilebilirse ülke içinde bulunduğu kötü vaziyetten çıkararak hızla ilerleyecektir.

- f. Kız çocukları da eğitimde erkeklerden geri bırakılmamalıdır. Kızlar, yükseköğretim dâhil her türlü eğitimi uygun ortamlarda almalıdır.
- g. Yurt dışında eğitime gönderilecek öğrenciler torpile göre değil, liyakate göre tespit edilmelidir.
- h. Eğitimle ilgili faaliyet gösterecek kişilerin önündeki bürokratik engeller kaldırılmalıdır.
- i. Ülkede açılan cizvit okulları bile doğru açıdan bakıldığında ve istifade yolları iyi belirlendiğinde yararlıdır.
- j. Özel teşebbüsler desteklenerek ilk ve orta dereceli okullar kurdurulmalıdır.
- k. Devletin geleceği için Fransa, Rusya ve İngiltere’de ilim tahsil eden Kafkasya, Hindistan, Afrika Müslümanları merkeze çağırılmalı ve bunlara ideal birliği kazandırılmalı, bir şekilde Osmanlı Devletine olan bağlılıkları sürdürülmelidir.

Turfanda mı Turfa mı? romanından hareketle ulaşılan sonuçlar, Mizancı Murad’ın eğitim ve değerler konusundaki hassasiyetlerini ve ileri görüşlülüğünü ortaya koymasından önem taşımaktadır. Çünkü romanın ilk yayımlandığı 1891 tarihinden bu güne geçen süre, Mizancı Murad’ın tespit ettiği hususların isabetini ve onun haklılığını gözler önüne sermektedir.

Romanın yazıldığı günden bu güne “geri kalmışlığın” sebebi hâlâ eğitimsizliktir, eğitime bütçeden gerekli ve yeterli payın ayrılmamasıdır, tarım ve sanayinin ülke kalkınmasındaki önemine rağmen hâlâ mesleki eğitimin ihmal edilmesidir. Bugüne kadar eğitim sistemimizde birçok yeniliklere ve gelişmelere imza atılmış olmasına rağmen, çocukların hâlâ kabiliyetlerine ve zekâ türlerine göre eğitilmemeleri, kız çocuklarının okullardan uzak tutulmaları, görevlendirilmelerde liyakat ve ehliyete öncelik verilmemesi, bürokratik engellemelerin eğitim işlerinde devam etmesi de Mizancı Murad’ı haklı çıkaran sebeplerdendir.

Sonuç olarak, bugün için de Türkiye’nin ilgi alanı içerisindeki coğrafyalarda bulunan ülkelerin gençlerine, ülkemizde eğitim imkânları hazırlayarak onların yetişmelerini sağlamak ve bize karşı olan ilgi ve sevgilerini devam ettirmek önem taşımaya devam etmektedir.

Kaynaklar

- ARPACI, S. (2005). *Sultan II. Abdühamid*. İzmir: Işık Yayınları.
- BİÇER, Z. (2011). *Yeni Osmanlıların Eğitim Öğretim Görüşleri*. 71. Ankara.
- BİRİNCİ, N. (1987). *Nâbizâde Nâizm*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yay.
- DANIŞMEND, İ. H. (1974). *31 Mart Vak’ası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- EMİL, B. (1980). Mizancı Murad Bey ve Romanına Dair. B. Emil (Dü.) içinde, "*Turfanda mı, Turfa mı?*". İstanbul: Kültür Bakanlığı.
- GÖÇGÜN, Ö. (1987). *Ziya Paşa*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KOÇ, O. (2009). Toplumsal Değişim Sürecinde Ahmet Mithat Efendi'nin Eğitim Anlayışı. *1st International Symposium on Sustainable Development* (s. 387). Sarajevo: International Burch University.
- KODAMAN, B. (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KURAN, A. B. (1945). *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Tan Matbaası.
- MARDİN, Ş. (1996). *Mizancı Murad Bey ve Siyasi Fikirleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- MEHMED MURAD. (1980). *Turfanda mı, Turfa mı?* (B. Emil, Dü.) İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- MORAN, B. (1995). Türk Romanı ve Batılılaşma Sorunsalı. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* (Cilt 1). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- OKAY, O. (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (2009). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- ÖZDEMİR, M. (2013, Ekim). Edebiyat ve Siyaset Sarmalında Genç Kalemler-İttihad ve Terakki İlişkisi. *International Journal of Social Science*, 439.
- PARLATIR, İ. (1989). Tanzimat Nesri. *Büyük Türk Klasikleri* (Cilt 9, 135-137). içinde İstanbul: Ötüken-Söğüt.
- ŞANAL, M. (2011). II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları. *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid* (Cilt 3, 373-403). içinde Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- TİMURTAŞ, F. K. (1990). *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- YETİŞ, K. (1996). *Nâmık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- YUMUŞAK, F. C. (2012). Ütopya, Karşı Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği. *Bilig*(61), 58.